

آسیب‌شناسی انتقادات سازنده دانشجویی به تصمیمات دولت دوازدهم جمهوری اسلامی ایران مهدی بیگدلو^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۳۰

چکیده:

دانشجویان همواره به‌عنوان قشری منتقد در جامعه معرفی شده‌اند؛ انتقاداتی که اگر به‌درستی مطرح و به‌درستی بهره‌برداری شود می‌تواند زمینه توسعه سریع‌تر کشور به‌ویژه امور اجرایی را که مهمترین و اثرگذارترین اقدامات حکومت است را فراهم نماید و اگر به شکل مناسبی مطرح نگردد ضمن رواج بی‌اخلاقی و تخریب می‌تواند زمینه تبلیغات رسانه‌ای بیگانگان علیه ساختارهای اجرایی کشور گردد. با این فرض تحقیق حاضر نظرات ۲۷۴ نفر از دانشجویان را به‌صورت تصادفی و تا رسیدن به اشباع علمی در خصوص انتقاد نسبت به تصمیمات و اقدامات دولت دوازدهم جمهوری اسلامی ایران جویا شده و سپس به روش تحلیل محتوا نظرات آنان را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه دست یافته که عدم انتقاد سازنده را می‌توان در دو دسته نواقص ساختاری و ضعف فردی تقسیم‌بندی نمود. البته رضایتمندی نیز عاملی است که باعث عدم شکل‌گیری انتقاد سازنده شده است. عوامل ساختاری به احساس بی‌نتیجه بودن انتقاد، احساس شنیده نشدن انتقاد، احساس ترس و فقدان راهکار قانونی برای انتقاد تقسیم می‌شود. ناتوانی در انتقاد، نابلدی، بی‌تفاوتی و بی‌علاقگی جزء ضعف‌های فردی منتقدین هستند و رضایت از شرایط زندگی، توجه بیشتر به فرصت‌ها و پذیرش تصمیمات دولت از عواملی هستند که با ایجاد رضایتمندی از شکل‌گیری انتقاد سازنده ممانعت می‌کنند.

واژگان اصلی: مشارکت سیاسی، جوانان، مشارکت دانشجویی، انتقاد سازنده، انتقاد سیاسی.

مقدمه

یکی از اصلی‌ترین گروه‌های مؤثر در تاریخ سیاسی همه کشورها و به‌ویژه کشور ما جوانان بوده‌اند که اثربخشی سیاسی خود را با شور و شعوری که می‌توانند در بین مردم در زمان‌های خاصی همچون انتخابات ایجاد کنند نشان داده‌اند. در میان جوانان، دانشجویان به‌واسطه آشنایی بیشتر با فضای اجتماعی-سیاسی کشور و در تأیید نتایج تحقیقات لایگلی^۱ به‌علت داشتن دوستان فعال در امور سیاسی و بحث با دوستانی که به سیاست علاقمند هستند یا به فعالیت سیاسی می‌پردازند ضمن افزایش یادگیری فعالیت در امور سیاسی (McClurg, 2003: 48) مشارکت بیشتری در جامعه دارند.

اهمیت مشارکت جوانان دانشجوی همواره مورد تأکید مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بوده و ایشان همواره بر استفاده از انتقادات سازنده دانشجویان تأکید داشته‌اند که راه‌اندازی کرسی‌های آزاداندیشی و نقد و نظریه‌پردازی را در این راستا می‌توان ارزیابی نمود. از طرفی بهره‌گیری از انتقادات سازنده این قشر از جامعه ضمن افزایش حس مشارکت و اثربخشی، انسجام درونی را در کشور ایجاد می‌کند که برای پیشبرد اهداف نظام ضرورتی انکارناپذیر است.

در سال‌های گذشته پژوهش‌های زیادی در بستر نظری به این موضوع پرداخته‌اند و فقط نصر اصفهانی و آقاسینی (۱۳۹۰) به نقد و بررسی انتقاد سازنده از دیدگاه سعدی پرداخته و آن را با دیدگاه صاحب‌نظران غربی مقایسه نموده‌اند. در عمل نیز آنچه انجام شده نتوانسته تا کنونی خروجی مناسبی نصیب کشور نماید و یا اگر حاصلی داشته به جامعه عرضه نشده که آثار خود را که همان تشویق بیشتر دانشجویان به ارائه نقدهای سازنده است در پی داشته باشد و چه بسا این نقدها با مقاومت‌هایی نیز در بین نقدشوندگان همراه بوده است؛ بخشی از این مقاومت در مقابل نقدهای دانشجویی به انتقادپذیری کم برخی مسئولان اجرایی دولت دوازدهم برمی‌گردد ولی بخشی نیز به کیفیت انتقادات مطرح شده برمی‌گردد. از این‌رو این تحقیق تلاش دارد با تحلیل محتوای نظرات ۲۷۴ نفر از دانشجویان دانشگاه‌های دولتی، آزاد، پیام نور، علمی-کاربردی و سایر دانشگاه‌ها به این پرسش پاسخ دهد که کیفیت انتقاد سازنده دانشجویی به دولت دوازدهم دچار چه آسیب‌هایی بوده که اثربخشی لازم را در پی نداشته است.

۱. Ligley

مشارکت سیاسی

دائرةالمعارف بین‌المللی علوم اجتماعی مشارکت سیاسی را فعالیت‌های داوطلبانه‌ای می‌داند که اعضای یک جامعه بدان وسیله در انتخاب مستقیم یا غیرمستقیم حاکمان در شکل‌گیری سیاست عمومی سهیم شده و شرکت می‌کنند (McClosk, 2008) که به‌طور معمول شامل بحث کردن، جستجوی اطلاعات، بحث و تبلیغ مجدد، شرکت در جلسات، کمک مالی و ارتباط با نمایندگان است.

رشد اندیشه مشارکت سیاسی که توده‌های مردم را در تعیین سرنوشت خود درگیر می‌سازد، در عمل موجب تحقق زمینه‌های ثبات و پایداری نظام سیاسی می‌شود البته در جامعه‌ای که افراد بلوغ سیاسی و بینش صحیح نسبت به مسائل نداشته باشند، نمی‌توانند در همه امور مشارکت لازم را داشته باشند (گللابی و حاجیلو، ۱۳۹۱: ۳۲).

به این واسطه مشارکت سیاسی در مورد سوژه‌های انسانی به کار می‌رود که قصد دارند عرصه قدرت را با تحولاتی رو به رو سازند که از وضعیت‌های نامطلوب به سمت مطلوب تغییر یابد (رهبر، ۱۳۹۰: ۸۱) ضمن اینکه بالا بودن مشارکت افراد جامعه در امور مهم و در عرصه‌های متفاوت اجتماعی، به‌واسطه اعتماد متقابل بین افراد، گروه‌ها و... (صدیقی، ۱۳۹۰: ۱۷۳) ترقی و پیشرفت کشورها را در پی دارد اما زمانی مؤثر واقع می‌شود که تغییراتی بنیادی در اندیشه و عمل به‌وجود آیند. در حقیقت ایده‌های مربوط به مشارکت یک نقطه مشترک دارند و آن بها دادن به نقش و نظر

مردم در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و دسترسی آن‌ها به منافع قدرت است و مردم‌سالاری به مثابه نظام حفظ حقوق مدنی و سیاسی و نظام پاسخ‌گویی نخبگان در برابر مردم، «نظام برابری سیاسی»، «نظام کنترل عمومی» بدون مشارکت سیاسی مؤثر ناممکن است (فاضلی و خوشفر، ۱۳۸۹: ۱)؛ مشارکتی که به‌عنوان هرگونه رفتار و عمل فردی، سیاست‌گذاری‌های عمومی یا انتخاب رهبران سیاسی یا اعمال نظر رهبران بر مردم را تحت تأثیر قرار می‌دهد (ابراهیمی، ۱۳۹۲: ۲۷۳) و شناخت چگونگی آن شناخت رفتار سیاسی محسوب می‌شود که به‌منزله یکی از ارکان و شاخص‌های عمده توسعه سیاسی به‌شمار می‌رود، رابطه تنگاتنگی با مشروعیت نظام‌های سیاسی دارد به‌طوری که میزان و نحوه مشارکت سیاسی سنجش (معیار) مناسبی برای شناخت میزان مشروعیت حکومت‌ها به‌شمار می‌رود (مسعودنیا، ۱۳۹۱: ۱۰۴) و به میزان زیادی بیانگر نوع نظام سیاسی هر جامعه است.

اشکال مشارکت سیاسی در نگاه اندیشمندان مختلف گستره بزرگی دارد به‌طوری که از نظر مایرون

واینر مشارکت سیاسی هر عمل داوطلبانه موفق یا ناموفق، سازمان‌یافته یا بدون سازمان، دوره‌ای یا مستمر، شامل روش‌های مشروع و نامشروع برای تأثیر بر انتخاب رهبران و سیاست‌ها و اداره عمومی در هر سطحی از حکومت محلی یا ملی تعریف می‌شود (امینی و خسروی، ۱۳۸۹: ۱۲۸) و رابرت دال نیز بر اساس رابطه مشارکت سیاسی با قانون موجود در یک جامعه آن را به دو دسته کلی مشارکت مسالمت‌آمیز (تشکیل گروه‌های سیاسی، به اجرا گذاشتن برنامه‌هایی که از طرف حزب یا حکومت تنظیم شده است، کار برای حکومت، رأی دادن، تماس با دستگاه‌های اداری، تبلیغات برای کاندیداها و سیاست) و مشارکت غیر مسالمت‌آمیز یا خشونت‌بار (آدم‌کشی، جنگ‌های چریکی، کودتا، طغیان گروه‌های نظامی، شورش و تظاهرات، اعتصاب و انقلاب) تقسیم می‌کند (فیروزجائیان و جهانگیری، ۱۳۸۷: ۸۹)

مشارکت سیاسی دانشجویان

در بین شهروندان، جوانان بیش از آنکه سیاست رسمی یا حزبی داشته باشند، درگیر مبارزات سیاسی غیر رسمی هستند (UNDP, 2016) و بیشتر مشارکت سیاسی آنان از طریق شبکه‌های اجتماعی مانند مبارزات انتخاباتی، سازماندهی اعتراض، دادخواست آنلاین یا کارزار تبلیغاتی برای انگیزه‌های سیاسی در سراسر جهان گسترش یافته است (Pokharel, 2017: 161).

در این میان حضور نیروهای جوان در دانشگاه باعث می‌شود انرژی‌ها متمرکض شود و فضای نسبتاً باز دانشگاه نسبت به بخش‌های دیگر جامعه آن را به یک گسل سیاسی-اجتماعی مبدل سازد (غفاری‌هشجین و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۲۰) البته جوانان دانشجوی با نقش سازنده خود می‌توانند به پیشبرد هرچه بهتر اداره امور سیاسی و اجتماعی کشور نیز کمک کنند و اهمیت مشارکت سیاسی آنان از آن جهت است که باعث افزایش ثبات، پویایی و در نهایت تداوم نظام سیاسی خواهد شد (مسعودنیا و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۵) چرا که از ویژگی‌های مختلفی همچون تحرک، استقلال‌طلبی، نوجویی، آرمان‌گرایی، اطلاع‌گرایی، عدم محافظه‌کاری اقتصادی (به‌خاطر عدم وابستگی به شغل، خانواده و فرزند) و پرسشگری برخوردارند و با علاقه و شناختی که نسبت به مسائل جامعه پس از ورود به دانشگاه پیدا می‌کنند از ویژگی‌های خاصی نیز برخوردار می‌شوند (چابکی، ۱۳۸۱: ۱۰۹) که موجب می‌شود دانشجویان به‌عنوان محور اصلی تحركات اجتماعی شناخته شود (غفاری‌هشجین و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۲۰)

با این ویژگی‌ها دانشجویی که احساس کند توانایی حل مسائل خود را دارد به‌منظور حل چالش‌های عمومی و تأثیر نهادن بر سیاست عمومی تلاش خواهد کرد. همانگونه که از نظر رابرت دال نیز کسانی که

اعتقاد دارند می‌توانند بر فرایندهای سیاسی اثر بگذارند بیش از دیگران در امور سیاسی مشارکت می‌کنند (صولتی سروندی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۶). به عبارتی دانشجویان در صورتی که مجاری مناسبی برای بیان دیدگاه‌ها و خواسته‌های خود داشته باشند نقش موثری در سلامت و ثبات سیاسی جامعه ایفا خواهند کرد و اگر بنا به هر دلیلی حس تعلق به نظام سیاسی حاکم را از داده و احساس بیگانگی کنند می‌توانند به عامل بی‌ثباتی در جامعه تبدیل شوند (گنجی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴۶).

اهمیت این مشارکت تا آنجاست که افزایش میزان مشارکت سیاسی دانشجویان یکی از سنجه‌های مهم گذار به سوی دموکراسی محسوب می‌شود و دانشجویان اصولاً نقش موثری در سلامت ثبات سیاسی جامعه ایفا می‌کند (علمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۳۳) و از آنجایی که بسیاری از شاخص‌های توسعه‌یافتگی را در مقابل گروه‌های سستی دارا هستند یکی از ارکان اصلی توسعه سیاسی هستند البته در حدی که در برابر سرنوشت خود و جامعه حساس بوده و نسبت به مسائل داخلی و خارجی و جریان‌های موجود دارای بینش و تحلیل سیاسی باشد (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۶۴).

بنابراین با توجه به نقشی که دانشجویان در آینده کشور از لحاظ اداره امور و فعالیت‌ها دارند و قدرت و توانایی‌شان در دامن زدن به تحولات اجتماعی، روشن است که فهم گذشته و تبیین رفتار آنان در حال حاضر ما را قادر به پیش‌بینی بسیاری از موقعیت‌ها، نگرش‌ها و وقایع آینده خواهد ساخت (فیروزجائیان و جهانگیری، ۱۳۸۷: ۸۵) که می‌تواند در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی-سیاسی کشور مورد استفاده قرار گیرد.

انتقاد سازنده

پیش شرط هرگونه مشارکتی ایجاد و فراهم‌سازی شرایط مناسب برای ظهور توانایی‌های نظری و عملی اقبال جامعه است. زیرا مردم در اجرای تصمیماتی که خود در تعیین آنها نقشی داشته، برنامه‌ریزی کرده و آن را کنترل و ارزیابی نموده‌اند، مشارکت فعال و هدفمندی خواهند داشت (کفاشی و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۴). یکی از این پیش شرط‌ها را نظریه‌پردازان انتقادی تعریف می‌کنند که معتقدند در علوم انسانی و اجتماعی بر خلاف علوم طبیعی و تجربی صرفاً تبیین آنچه هست نمی‌تواند کافی باشد بلکه بایستی آنچه نیست ولی باید باشد نیز مورد ملاحظه جدی قرار گیرد. بدین سبب لازم است پدیده‌های انسانی و اجتماعی با دیدی انتقادی نگریسته شوند (اکبری تخمشلو، ۱۳۹۰: ۲). در این راستا سریع‌القلم در کتاب فرهنگ سیاسی ایران در کنار فرهنگ رقابت

و مناظره یکی از ویژگی‌هایی که می‌تواند هر جامعه‌ای را از هر نوع خطر و تهدیدی نجات دهد و از تضعیف و عدم رشد آن جلوگیری کند فرهنگ نقد (سریع القلم، ۱۳۸۶: ۱۹۶) می‌داند. در نقد درست نقدکننده صداقت دارد، چیزی که بیان می‌کند درست است و در برابر استدلال قانع است. نقد او در یک بستر دیالوگی و گفتگویی اتفاق می‌افتد، در آن رنگ و بوی توهین مشاهده نمی‌گردد و هدف نقاد اصلاح امور و در نهایت رسیدن به یک توافق به‌منظور حل اختلافات است (ازغندی و حسینی، ۱۳۹۵: ۸) و اساساً در جامعه‌ای به‌طور مبنایی معنا پیدا می‌کند که همگان در صدد حل مسائل و مشکلات جامعه و یافتن راه حل‌ها از طریق گفتگو و مفاهمه در رسیدن به توافق باشند (ازغندی و حسینی، ۱۳۹۵: ۱)

روش تحقیق

این مقاله به روش داده‌بنیاد انجام شده و از داده‌های سازمان‌یافته مصاحبه با دانشجویان (به روش استقرایی) برای خلق مفهوم و کشف بسیاری از الگوهایی که درک نشده‌اند استفاده می‌شود (Glasser, 2002). برای سامان دادن به داده‌های مصاحبه از کدگذاری داده‌ها از روش براون و کلرک^۱ با مراحل آشنایی با داده‌ها، استخراج کدهای اولیه، تحقیق درباره مضمون‌ها، مرور و تعریف مضمون‌ها و نوشتن گزارش (Maguire and Delahunt, 2017) استفاده شده است.

شیوه نمونه‌گیری هدفمند معرف با حداکثر تنوع شناخته شده بوده که تکثر موارد بر تنوع داده‌ها تأثیرگذار است. برای تدقیق نمونه‌گیری از مجموعه‌ای از موارد متمایز به‌صورت هدفمند استفاده شده تا مورد انتخابی بتواند معرف طیفی باشد که آن را نمایندگی می‌کند (Onwuegbuzie, 2009)؛ بنابراین تلاش شده حداکثر تنوع در پاسخ‌دهندگان مدنظر قرار گیرد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها:

۱. مشخصات پاسخ‌دهندگان

برابر داده‌های جدول زیر ۸۰/۷ درصد پاسخ‌دهندگان را آقایان و ۱۸/۶ درصد را خانم‌ها تشکیل می‌دهند و ۰/۷ درصد نیز به این سؤال پاسخی نداده‌اند. با توجه به میزان علاقه آقایان به مشارکت در مباحث سیاسی این موضوع طبیعی به نظر می‌رسد، هرچند افزایش میزان مشارکت

۱. Braun and Clarke

خانم‌ها در مصاحبه می‌توانست بر جامعیت تحقیق بیفزاید.

جدول شماره ۱- جنسیت پاسخ‌دهندگان

جنسیت					
		فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد مجموع
معتبر	آقا	۲۲۱	۸۰/۷	۸۱/۳	۸۱/۳
	خانم	۵۱	۱۸/۶	۱۸/۸	۱۰۰
	جمع	۲۷۲	۹۹/۳	۱۰۰	
نامعتبر	بدون پاسخ	۲	۰/۷		
مجموع		۲۷۴	۱۰۰		

برابر داده‌های جدول زیر ۵/۵ درصد پاسخ‌دهندگان مدرک کاردانی، ۹/۵ دانشجوی کارشناسی، ۶۲/۸ کارشناسی، ۱۲/۴ کارشناسی ارشد و ۰/۴ درصد دکتری هستند و ۹/۵ درصد نیز به این سؤال پاسخی نداده‌اند. همانطور که جدول نشان می‌دهد بیشتر پاسخ‌دهندگان دارای مدرک کارشناسی و بالاتر بوده و بنابراین از دانش کافی برای پاسخ به سؤال برخوردار بوده‌اند.

جدول شماره ۲- مدرک تحصیلی پاسخ‌دهندگان

مدرک تحصیلی					
		فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد مجموع
معتبر	کاردانی	۱۵	۵/۵	۶	۶
	دانشجوی کارشناسی	۲۶	۹/۵	۱۰/۵	۱۶/۵
	کارشناسی	۱۷۲	۶۲/۸	۶۹/۴	۸۵/۹
	کارشناسی ارشد	۳۴	۱۲/۴	۱۳/۷	۹۹/۶
	دکتری	۱	۰/۴	۰/۴	۱۰۰
	جمع	۲۴۸	۹۰/۵	۱۰۰	
نامعتبر	بدون پاسخ	۲۶	۹/۵		
مجموع		۲۷۴	۱۰۰		

برابر داده‌های جدول زیر ۵۱/۸ درصد پاسخ‌دهندگان دانشجویان دانشگاه‌های دولتی، ۲۸/۵ دانشجوی دانشگاه آزاد، ۹/۵ دانشجوی دانشگاه پیام نور و ۰/۷ درصد دانشجوی علمی کاربردی بوده و ۹/۵ درصد نیز به این سؤال پاسخی نداده‌اند. با توجه به میزان گستردگی دانشگاه‌ها تا

حدودی تنوع همه دانشگاهها مدنظر قرار گرفته هرچند با توجه به تعداد دانشجویان دانشگاه آزاد، مشارکت دانشجویان این دانشگاه را می‌توان کمتر از میزان لازم ارزیابی نمود.

جدول شماره ۳- دانشگاه محل تحصیل پاسخ‌دهندگان

دانشگاه محل تحصیل					
		فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد مجموع
معتبر	دانشگاه دولتی	۱۴۲	۵۱/۸	۵۷/۳	۵۷/۳
	دانشگاه آزاد	۷۸	۲۸/۵	۳۱/۵	۸۸/۷
	پیام نور	۲۶	۹/۵	۱۰/۵	۹۹/۲
	علمی- کاربردی	۲	۰/۷	۰/۸	۱۰۰
	جمع	۲۴۸	۹۰/۵	۱۰۰	
نامعتبر	بدون پاسخ	۲۶	۹/۵		
مجموع		۲۷۴	۱۰۰		

برابر داده‌های جدول زیر شغل پدر ۳۸ درصد پاسخ‌دهندگان کارمند، ۴۹/۶ آزاد، ۱/۱ بیکار و ۴/۷ بازنشسته هستند و ۶/۶ درصد نیز به این سؤال پاسخی نداده‌اند. از آنجایی که شغل پدر تا حدودی بر فرهنگ رفتاری دانشجویان مؤثر است در برگیری همه مشاغل می‌تواند بر جامعیت تحقیق مؤثر باشد.

جدول شماره ۴- شغل پدر پاسخ‌دهندگان

شغل پدر					
		فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد مجموع
معتبر	کارمند	۱۰۴	۳۸	۴۰/۶	۴۰/۶
	آزاد	۱۳۶	۴۹/۶	۵۳/۱	۹۳/۸
	بیکار	۳	۱/۱	۱/۲	۹۴/۹
	بازنشسته	۱۳	۴/۷	۵/۱	۱۰۰
	جمع	۲۵۶	۹۳/۴	۱۰۰	
نامعتبر	بدون پاسخ	۱۸	۶/۶		
مجموع		۲۷۴	۱۰۰		

برابر داده‌های جدول زیر ۲/۲ درصد پاسخ‌دهندگان زیر یکساعت، ۲۸/۱ درصد پاسخ‌دهندگان ۱ تا ۲ ساعت، ۳۱ درصد ۳ تا ۴ ساعت، ۱۳/۱ درصد ۵ تا ۶ ساعت و ۱۷/۵ درصد بیشتر از ۷ ساعت در روز از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند و ۶/۶ درصد نیز به این سؤال پاسخی نداده‌اند. به عبارتی پاسخ‌دهندگان با اخبار و اطلاعات این شبکه‌ها که تا حدودی

انعکاس دهنده نیازها و خواسته‌های بخشی از جامعه است آشنایی مناسبی دارند.

جدول شماره ۵- استفاده پاسخ‌دهندگان از شبکه‌های اجتماعی

استفاده از شبکه‌های اجتماعی					
		فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد مجموع
معتبر	زیر ۱ ساعت	۶	۲/۲	۲/۴	۲/۴
	۱ تا ۲ ساعت	۷۷	۲۸/۱	۳۰/۶	۳۲/۹
	۳ تا ۴ ساعت	۸۵	۳۱	۳۳/۷	۶۶/۷
	۵ تا ۶ ساعت	۳۶	۱۳/۱	۱۴/۳	۸۱
	بیشتر از ۷ ساعت	۴۸	۱۷/۵	۱۹	۱۰۰
	جمع	۲۵۲	۹۲	۱۰۰	
نامعتبر	صفر	۱	۰/۴		
	بدون پاسخ	۲۱	۷/۷		
	جمع	۲۲	۸		
مجموع			۱۰۰		

برابر داده‌های جدول زیر ۵/۱ درصد پاسخ‌دهندگان زیر یکساعت، ۴۴/۵ درصد پاسخ‌دهندگان ۱ تا ۲ ساعت، ۲۳/۴ درصد ۳ تا ۴ ساعت، ۷/۳ درصد ۵ تا ۶ ساعت و ۲/۲ درصد بیشتر از ۷ ساعت در روز تلویزیون تماشا می‌کنند و ۱۱/۷ درصد نیز به این سؤال پاسخی نداده‌اند. از آنجایی که تلویزیون بخشی از ظرفیت‌های اجتماعی و همچنین مقدرات و اقدامات دولت را منعکس می‌کند این میزان تماشای تلویزیون می‌تواند زمینه آشنایی دانشجویان با مقدرات کشور را فراهم نماید.

جدول شماره ۶- ساعت تماشای تلویزیون پاسخ‌دهندگان

تماشای تلویزیون					
		فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد مجموع
معتبر	زیر ۱ ساعت	۱۴	۵/۱	۶/۲	۶/۲
	۱ تا ۲ ساعت	۱۲۲	۴۴/۵	۵۴	۶۰/۲
	۳ تا ۴ ساعت	۶۴	۲۳/۴	۲۸/۳	۸۷/۵
	۵ تا ۶ ساعت	۲۰	۷/۳	۸/۸	۹۷/۳
	بیشتر از ۷ ساعت	۶	۲/۲	۲/۷	۱۰۰
	جمع	۲۲۶	۸۲/۵	۱۰۰	
نامعتبر	صفر	۱۶	۵/۸		
	بدون پاسخ	۳۲	۱۱/۷		
	جمع	۴۸	۱۷/۵		
مجموع		۲۷۴	۱۰۰		

۲. تجزیه و تحلیل داده‌های مصاحبه

جدول شماره ۷- کدگذاری داده‌ها

کدگذاری محوری (مقوله ۲)	کدگذاری محوری (مقوله ۱)	کدگذاری باز
نواقص ساختاری	بی‌نتیجه بودن	انتقاد نمی‌کنم چون به جایی نمی‌رسه (۷)، انتقاد نمی‌کنم چون به جایی نمی‌رسه (۱۷)، انتقاد نمی‌کنم چون بی‌فایده (۲۱)، چون کاری نمی‌شود کرد پس کاری نمی‌کنم (۳۴)، انتقاد نمی‌کنم چون فکر می‌کنم بی‌نتیجه است (۴۴)، کاری از دستم بر نمیآید (۵۹)، به نظرم بیفایده است کاری نمی‌کنم (۶۷)، مگه اصلاً میشه کاری کرد (۶۵)، چون فایده ندارد نظری ندارم (۷۱)، چون بی‌فایده هیچی (۸۰)، فایده نداره اگر می‌خواستن خودشون کار می‌کردن (۸۲)، خود خوری می‌کنم چون واقعاً کاری نمی‌توان کرد (۱۰۳)، هیچ کاری نمی‌کنم چون فایده نداره (۱۰۴)، هر چقدر انتقاد کنیم تغییر که با چشم دیده بشه اتفاق نمی‌افته پس خودمو اذیت نمی‌کنم (۱۱۸)، کاری نمی‌کنم چون بی‌فایده است (۱۳۳)، چون تاثیری نداره انتقاد نمی‌کنم (۱۳۶)، چون تاثیری نداره خودمو سبک نمی‌کنم (۱۸۱)، چون فایده نداره خودم رو به زحمت نمیندازم (۱۹۰)، چون بی‌نتیجه است انتقادی نخواهم داشت (۲۱۰)، سعی می‌کنم انتقادی نداشته باشم چون بی‌نتیجه می‌مانم (۲۱۳)، چون انتقاد به جایی نمی‌رسد اهمیت نمی‌دهم (۲۱۸)، چون با انتقاد به جایی نمی‌رسیم هیچ کار (۲۳۲)، هیچ کاری چون فایده نداره (۲۲۸)، چون بی‌فایده هیچ کاری (۲۲۴)، چون بی‌فایده هیچ کاری (۲۲۵)، فایده نداره انتقاد نمی‌کنم (۲۷۱)، انتقاد نمی‌کنم چون بی‌فایده (۲۷۷)، چون انتقاد بی‌فایده اعتراض نمی‌کنم (۲۷۹)، چون بی‌نتیجه است انتقادی ندارم (۳۴۵)، چون تاثیری نداره انتقاد نمی‌کنم (۳۳۸)، چون می‌دانم با انتقاد به هیچ جایی نمی‌رسم و قرار نیست اتفاق خاصی بیفتد آن را بیان نمی‌کنم (۳۸۲)، با انتقاد چیزی درست نمیشه پس عکس‌العمل نشون نمی‌دم (۴۰۱)، کار خاصی نمی‌کنم چون انتقاد به جایی نمی‌رسد (۵۹۶)، چون انتقاد بی‌تأثیر است بهتر است با تصمیمات دولت کنار بیاییم (۴۷۱)، انتقاد بی‌فایده است باید با تصمیمات دولت کنار بیاییم (۴۷۳)، دولت اهمیتی به انتقاد نمی‌دهد و انتقاد هیچ اثری ندارد (۴۶۴)، چون نظر فردی چیزی را جابجا نمی‌کند نظر خاصی ندارم (۱۲۶)، نظرم تأثیر نداره بنابراین با دیگران درد دل می‌کنم (۱۲۷)

	<p>شنیده نشدن</p>	<p>بعثت خفقان و گرفتگی نمی‌توانم نظری بدهم و برایم مهم نیست (۳۹)، بی‌فایده است چون کسی نمی‌شنود فقط ادای شنیدن را در می‌آورند (۷۲)، گوش شنوایی نیست چه فایده (۷۷)، چون صدام به جایی نمی‌رسه هیچ کاری نمی‌کنم (۱۰۲)، چون به انتقاد جواب نمیدن و راهی نیست هیچی (۲۴۲)، انتقاد هم کنیم توجهی نمی‌شود پس هیچ کار (۲۲۹)، چون به مسئولین دسترسی نداریم که به گوششان برسونیم انتقاد نمی‌کنیم چون فایده نداره (۵۵)، چون کسی صدای ما رو نمیشنوه نظری ندارم (۲۹۸)، چون جزء قشر متوسط هستیم و حرفمون هم به جایی نمی‌رسه پس سکوت می‌کنیم (۳۷۵)، هیچ کاری نمی‌تونیم بکنیم به نماینده مجلس دسترسی نداریم و در دانشگاه هم کسی به حرفمون گوش نمی‌ده (۲۹۵)</p>
	<p>ترس از اعتراض</p>	<p>می‌ترسم هیچ چیز نمی‌گویم (۳۵۸)، می‌ترسم، اصلاً مگه میشه انتقاد هم کرد (۳۷۲)، هیچگونه راه انتقادی وجود ندارد و به هر شکلی انتقاد کنی از سوی نهادهای دولتی با تو برخورد خواهد شد (۱۰۸)، چون اونهایی که انتقاد کردند عاقبت خوبی نداشتن پس اصلاً کاری نمی‌کنم (۳۷۰)، چون انتقاد جرمه سکوت می‌کنم و دلخوش به روزی که وجدانها بیدار بشه (۱۴۳)، به کسی نمی‌گویم چون نمی‌خواهم گرفتار پیامدهایش شوم (۲۶۶)، کسی نیستم که جسارت نظر دادن داشته باشم (۲۹۷)، برای کار آیندهام دوست ندارم مشکلی پیش بیاید نظری ندارم (۴۲۴)، از انتقاد می‌ترسم پس سکوت می‌کنم (۴۰۵)، به خاطر شغلم می‌ترسم انتقادی انجام بدم (۵۰۸)، چون شغل دولتی می‌خوام حرف انتقادی نمی‌زنم (۴۱۶)، دنبال دردسر نیستم و برایم مهم نیست (۳۶۶)</p>
	<p>نبودن راهکار قانونی</p>	<p>هیچگونه راه قانونی انتقاد در کشور وجود ندارد، اگر انتقاد کنی با تو برخورد می‌شود (۲۶۴)، راهی برای انتقاد وجود ندارد (۵۲۲)، هیچ راهی برای انتقاد وجود ندارد (۱۱۰)، انتقاد نمی‌کنم چون راهی برای انتقاد قانونی وجود ندارد (۱۳۴)، هیچ راهی برای انتقاد تعیین نکرده‌اند (۱۵۷)، هیچ راهی مناسب نیست (۱۷۵)، راهی برای انتقاد وجود ندارد (۱۸۳)، راهی برای انتقاد وجود ندارد (۱۸۸)، راهی برای انتقاد وجود ندارد (۴۰۸)، راهی برای انتقاد وجود ندارد (۵۲۸) کاری از دستمان بر نمی‌آید مجبوریم تحمل کنیم (۳۶۰)، مجبوریم بپذیریم چون نمی‌شود انتقاد کرد (۳۵۷)، چون سازوکار انتقاد وجود ندارد سکوت را ترجیح می‌دهم (۳۳۷)، سازوکاری برای انتقاد نیست مجبور به سکوت هستیم (۳۳۸)</p>
<p>نابلدی</p>		<p>انتقاد نمی‌کنم چون بلد نیستم (۱۵)، انتقاد نمی‌کنم چون نه اهلشم نه بلدم (۱۱)</p>

		<p>راهی برای انتقاد نمی‌شناسم (۹۶)، چون شناخت دقیقی از چیزی ندارم نظری هم ندارم (۱۱۷)، شاید تمام جوانب تصمیمات را نینیم اعتراضی ندارم (۱۵۴)، راه انتقاد را بلد نیستم (۳۴۴)، راه انتقاد را نمی‌دانم (۵۷۴)</p>
	احساس ناتوانی	<p>کاری نمی‌کنم چون نمی‌توانم بکنم (۹۰)، کاری نمی‌توانم انجام دهم (۹۴)، نظرم اینقدر مهم نیست که به گوش مسئولان برسانم (۱۰۱)، هیچ کاری از دستم بر نیامد (۱۳۹)، کاری نمی‌تونیم بکنیم دعا می‌کنیم (۱۴۰)، چه کاری می‌تونیم بکنیم؟ (۱۴۱)، کاری از دستم بر نیامد (۱۴۷)، چون کاری از دستم بر نیامد سعی می‌کنم تصمیمات دولت روی زندگیم بی‌تأثیر باشه (۱۵۰)، کار خاصی نمی‌توانم انجام دهم انتقادم را در دلم نگه می‌دارم (۲۰۹)، چون توان درک مسائل را ندارم انتقاد نمی‌کنم (۲۲۷)، هیچ جی چون کاری از دستم بر نیامد (۲۳۷)، با مشکلات خودم سرم گرمه و وقت انتقاد ندارم (۲۳۸)، وقتم زیادی نکرده تا هدر بدم اصلاً وقت ندارم (۲۳۹)، چون تنهایی کاری نمی‌تونم بکنم هیچ انتقادی نمی‌کنم (۲۴۹)، آنقدر گرفتاری داریم که صدام به جایی نمیرسه (۳۱۱)، ما زنان از حقوق خودمان هم نمی‌توانیم دفاع کنیم چه برسه به انتقاد به تصمیمات دولت (۳۱۷)، ما زنان نمی‌توانیم نقش زیادی در انتقاد داشته باشیم (۳۲۶)، چون قدرتی ندارم پس اهمیتی ندارد (۴۳۱)، خودم هزار جور مشکلات دارم حوصله دردمس ندارم (۵۰۵)</p>
	بی تفاوتی	<p>به من چه (۶۳)، بی تفاوت (۵)، بی‌خیال و بی تفاوت (۶)، تصمیمات دولت برام مهم نیست که انتقاد کنم (۵۲)، نه وقت و نه حوصله دارم که انتقاد کنم (۵۶)، حوصله ندارم (۱۹۲)، به من ارتباطی نداره (۱۸۵)، تا به حال به آن فکر نکرده‌ام (۲۸۱)، انتقادی ندارم و بی تفاوت هستم (۲۸۶)، مثل بقیه برای من هم مهم نیست هیچ کاری نمی‌کنم (۲۱۴)، اهمیت نمی‌دهم (۲۱۷)، به من ربطی نداره (۳۱۴)، چون هیچ کاری ندارم برام مهم نیست (۳۰۵)، به من مربوط نیست (۳۰۶)، صبر می‌کنیم منتظر روزهای خوب (۳۰۷)، گرفتاریم زیاده بی تفاوت هستم (۳۱۲)، به من ربطی ندارد (۳۰۹)، با این شرایط کنار می‌آیم (۳۲۸)، به سیاست بی تفاوت هستم و با وضعیت کنار می‌آیم (۳۳۲)، بی تفاوت هستم و نسبت به قضایا سکوت می‌کنم (۳۳۳)، بی تفاوت هستم و منتظر می‌مانم (۳۳۴)، بی تفاوت هستم (۳۳۵)، سکوت می‌کنم و با شرایط کنار می‌آیم (۳۳۹)، سکوت می‌کنم و با شرایط کنار می‌آیم (۳۴۰)، نظری ندارم و اهمیت نمی‌دهم (۳۴۶)، بذار زندگیمون رو بکنیم من اصلاً انتقاد ندارم (۳۶۹)، همه چیز را داخل خودم می‌ریزم و زیاد اهل انتقاد نیستم (۳۷۹)، هیچی برام مهم نیست (۴۱۵)، کار خاصی انجام نمی‌دهم و برآیم</p>

		اهمیتی ندارد (۵۳۵)، واسم مهم نیست نظری ندارم (۵۳۰)، اهمیتی واسم نداره (۵۲۵)، برام مهم نیست (۵۲۶)، به موضوع بی تفاوت و بی‌اهمیت هستم (۴۲۲)، بی تفاوتم چون فایده ندارد (۳۷)
	بی‌علاقگی	انتقاد نمی‌کنم چون خوشم نیامد تو این مسائل شرکت کنم (۱۲)، نه وقت نه حوصله و نه اعصاب دارم به حرف دولت گوش بدم (۲۰)، دوست ندارم در این باره بحث کنم نظری ندارم (۳۶۴)، در مسائل سیاسی دخالتی ندارم (۳۶۵)، کاری نمی‌کنم چون برام مهم نیست (۱۳۵)، به مسائل سیاسی اهمیت نمی‌دهم (۵۸۱)
رضایتمندی	رضایت از شرایط فردی	نظری ندارم خودم را زیر سؤال نمی‌برم (۴۷)، از شرایطم راضی‌ام (۴۲)، از زندگی خود راضی‌ام برایم مهم نیست نمی‌خواهم مشکلی داشته باشم (۴۳)
	توجه به فرصتها	به جای نگاه به نقاط ضعف مسئولین به دنبال فرصت‌ها می‌گردم (۱۹)، دولت بی‌کفایت است ولی گوش به حرف رهبریم (۲۶)، سعی می‌کنم از شرایط پیش آمده بهترین بهره برداری رو بکنم انتقاد ندارم (۱۲۲)، باید از انتخاب خودمون عبرت بگیریم (۴۵۷)، به جای نگاه به نقاط ضعف به نقاط مثبت دولت نگاه می‌کنم و از اونها استفاده می‌کنم (۵۷)
	پذیرش تصمیمات دولت	چون دولت رو با رأی خودم انتخاب کردم با نظرات دولت کاملاً موافقم (۴۸)، چون دولت مجبور به این کار شده سعی می‌کنم فشار را بیشتر نکنم (۹۳)، انتقادی ندارم چون از دولت راضی‌ام (۱۰۶)، چون خودم به دولت رأی دادم تبعات آن را نیز می‌پذیرم (۱۰۷)، هیچ انتقادی ندارم تابع تصمیمات مسئولین هستم (۱۶۲)، تا وقتی کاری به کارم نداشته باشن انتقاد ندارم (۲۴۳)، هرچی سرش بیاد خودش مقصره من موردی ندارم (۲۴۱)، انتقادی ندارم و به مخالفت با گروه‌های مخالف دولت می‌پردازم (۳۸۶)، وضعم خوب است به بقیه هم کاری ندارم (۵۰۴)، تصمیمات دولت اهمیتی در خانواده‌ام ندارد (۴۶۷)، چون رأی دادم با نظرات دولت موافقم (۲۵)

نتیجه‌گیری

در سال‌های گذشته تنوع رسانه‌های اجتماعی، افزایش دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها، تنوع نیازهای اجتماعی و اقتصادی و در نتیجه عمومی‌تر شدن فضای سیاسی بر تنوع نظرات و خواست‌های جامعه به‌ویژه جوانان دانشجویی افزوده بنابراین درخواست‌های اجتماعی متنوعی نیز شکل گرفته که بعضاً در انتقاد از نهادها و افراد خودنمایی می‌نمایند. این انتقادات اگر به روشی سازنده صورت پذیرد نقش بی‌بدیلی در توسعه آینده فرهنگی و اجتماعی کشورمان در خواهد داشت در غیر این صورت و با تغییر

به سمت اعتراضات خشونت‌آمیز زمینه بهره‌گیری دشمنان را فراهم خواهد نمود تا این ظرفیت موجود را به تهدیدی امنیتی علیه جمهوری اسلامی ایران تبدیل نموده و اهداف سیاسی خود را محقق نمایند.

نتایج تحقیق حاضر مبتنی بر داده‌های مصاحبه با تعدادی از دانشجویان نشان می‌دهد جدا از ویژگی‌های فردی و واکنش‌های نقدشوندگان در مجموعه دولت دوازدهم به انتقادات صورت گرفته، عدم ارائه انتقادات سازنده در دولت دوازدهم در چند موضوع ریشه دارد؛ یکی از این دلایل نواقص ساختاری موجود در جامعه بوده که باعث شده دانشجویان احساس کنند که ارائه انتقادات سازنده بی‌نتیجه است، انتقادات آنها شنیده نمی‌شود و راهکار قانونی نیز برای ارائه این انتقادات وجود ندارد. برخی نیز از ارائه انتقاد ترس دارند. اما تمام دلایل به ساختار اجرایی بر نمی‌گردد بلکه ضعف فردی نیز باید مورد توجه قرار بگیرد به طوری که نابلدی دانشجویان در ارائه انتقاد، احساس ناتوانی، بی‌تفاوتی نسبت به شرایط و بی‌علاقگی به مباحث اجتماعی باعث شده تا دانشجویان قادر به ارائه انتقاد سازنده نباشند. اما عدم ارائه انتقاد دلیل دیگری نیز دارد که ذیل رضایتمندی از شرایط دسته‌بندی می‌شود و شامل رضایت از شرایط فردی، توجه بیشتر به فرصت‌ها و پذیرش تصمیمات دولت دوازدهم می‌باشد.

بنابراین آنچه می‌تواند باعث افزایش مشارکت دانشجویان در ارائه انتقادات سازنده برای یافتن مسیرهای میانبر در آینده باشد اصلاح نواقص ساختاری و حتی نواقصی است که دانشجویان احساس می‌کنند وجود دارد و همچنین افزایش توانمندی فردی آنان برای مشارکت دقیق‌تر در امور جامعه است که پیشنهادات زیر در دو حوزه ساختاری و فردی قابل ارائه خواهد بود:

۱. معرفی روش و ابزار ارتباطی برای شنیدن انتقادات جوانان دانشجویان در دانشگاه‌ها توسط دستگاه‌های مختلف اجرایی و اجتماعی
۲. انعکاس نتایج اقدامات انجام شده مبتنی بر انتقادات ارائه شده دانشجویان و تقدیر از انتقادات مؤثر و مفید
۳. افزایش حضور دست‌اندرکاران اجرایی در رده‌های مختلف مدیریتی در دانشگاه‌ها در قالب همایش‌ها و سمینارها
۴. آشنایی دانشجویان در دانشگاه‌ها با روش انتقاد درست و سازنده و توان تشخیص انتقاد از توهین و تخریب
۵. ترغیب دانش‌آموزان برای بیان صریح و سنجیده انتقادات از شرایط مدرسه به همراه ارائه پیشنهادات قابل اجرا با توجه به ظرفیت‌های موجود در مدرسه و تقدیر از بهترین ایده‌ها

کتابنامه

- ابراهیمی، شهباز و نجفی، داود؛ محمود اوغلی، رضا و صادقی نقدعلی، زهرا (۱۳۹۲). «رابطه شبکه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی در میان دانشجویان دانشگاه اصفهان»، فصلنامه راهبرد، سال ۲۲، شماره ۶۶، بهار.
- ازغندی، علیرضا و حسینی، سیدرسول (۱۳۹۵). «بررسی جایگاه نقد در سپهر سیاسی ایران بر اساس نظریه کنش ارتباطی هابرماس»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال ۸، شماره ۳۲، تابستان.
- اکبری تخمشلو، جواد (۱۳۹۰). «آرای روش‌شناختی و فلسفی هابرماس»، فصلنامه فلسفه علم، سال ۱، شماره ۱، بهار و تابستان.
- امینی، علی‌اکبر و خسروی، محمدعلی (۱۳۸۹). «تأثیر فرهنگ سیاسی بر مشارکت سیاسی زنان و دانشجویان»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال دوم، شماره ۷، بهار.
- چابکی، ام‌البنین (۱۳۸۱). «جنسیت و مشارکت سیاسی؛ بررسی مقایسه‌ای مشارکت سیاسی دانشجویان دختر و پسر در تهران»، فصلنامه علوم انسانی، سال ۱۲، شماره ۴۴، زمستان.
- رهبر، عباسعلی؛ اسلامی، روح‌اله و ذوالفقاریان، فاطمه (۱۳۹۰). «امکان‌های جهان زیستی جمهوری اسلامی ایران برای مشارکت سیاسی»، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۶۰، پاییز.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۸۶). فرهنگ سیاسی ایران، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- سید امامی، کاووس (۱۳۸۶). «مشارکت سیاسی دانشجویان: ارزیابی برخی از پیش‌بینی‌کننده‌های مشارکت سیاسی»، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال ۲، شماره ۱، بهار.
- صدیقی، بهرنگ و لینا ملکیان و مهدی اجاقی ازیری (۱۳۹۰). «تأثیر بررسی اعتماد سیاسی بر مشارکت سیاسی (مورد دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن ۸۸-۸۹)»، فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۱، تابستان.
- صولتی سرونندی، حسین؛ نجفی، محمد و حسام‌قاضی، روزان (۱۳۹۶). «بررسی رابطه هوش هیجانی و مشارکت سیاسی در دانشجویان دانشگاه پیام نور واحد غرب تهران»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال ۹، شماره ۳۶، تابستان.
- علمی، محمود؛ تقی‌لو، فرامرز و موسی‌زاده، رحیم (۱۳۸۹). «بررسی رابطه بیگانگی اجتماعی و میزان مشارکت سیاسی در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد نطنز»، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی، سال دوم، شماره ۶، بهار.

- غفاری هاشجین، زاهد؛ بیگی نیا، عبدالرضا و تصمیم‌قطعی، اکرم (۱۳۸۹). «عوامل مؤثر بر مشارکت سیاسی دانشجویان علوم سیاسی و فنی دانشگاه تهران»، فصلنامه دانش سیاسی، سال ۶، شماره ۲، پاییز و زمستان.
- فاضلی، محمد و خوشنفر، غلامرضا (۱۳۸۹). «مشارکت سیاسی در استان گلستان»، مطالعات اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره ۳، پیاپی ۱۱، پاییز.
- فیروزجانیان، علی‌اصغر و جهانگیری، جهانگیر (۱۳۸۷). «تحلیل جامعه‌شناختی مشارکت سیاسی دانشجویان، نمونه موردی دانشجویان دانشگاه تهران»، مجله علوم اجتماعی و علوم انسانی، شماره اول، بهار و تابستان.
- کفاشی، مجید؛ نوابخش، مهرداد و پاشازاده آذری، فاطمه (۱۳۸۹). «بررسی تأثیر عوامل اجتماعی بر میزان مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن در سال تحصیلی ۱۳۸۸-۱۳۸۹»، فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال ۳، شماره ۷، تابستان.
- گللابی، فاطمه و حاجیلو، فتانه (۱۳۹۱). «تأثیر خانواده بر مشارکت سیاسی زنان»، فصلنامه زن و جامعه، سال سوم، شماره سوم، پاییز.
- گنجی، قربانعلی؛ سرایلو، حسن و طالبی، یدالله (۱۳۹۱). «بررسی رابطه میان دینداری و مشارکت سیاسی؛ مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مشهد»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال ۵، شماره ۱۷، پاییز.
- محمدی، افشین و شهیدیان، احمد (۱۳۹۰). «بررسی راهکارهای افزایش مشارکت سیاسی دانشجویان با تأکید بر شناسایی روابط میا فردی مؤثر در شبکه اجتماعی»، فصلنامه مطالعات رسانه‌ای، سال ششم، شماره ۱۴، پاییز.
- مسعودنیا، حسین؛ محمدی فر، نجات؛ مرادی، گلمراد و فروغی، عاطفه (۱۳۹۱). «بررسی عوامل اجتماعی - روانشناختی مؤثر بر مشارکت سیاسی استادان دانشگاه (مطالعه موردی دانشگاه اصفهان)»، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و سوم، شماره پیاپی ۴۸، شماره چهارم، زمستان.
- مسعودنیا، حسین؛ مرندی، زهره و سیستانی، محسن (۱۳۹۳). «رابطه از خودبیگانگی و مشارکت سیاسی دانشجویان دختر دانشگاه اصفهان»، فصلنامه مطالعات ملی، سال ۱۵، شماره ۴، پاییز.
- نصر اصفهانی، علی و آقاحسینی، حسین (۱۳۹۰). «نقد و بررسی انتقاد سازنده از دیدگاه سعدی و مقایسه آن با دیدگاه‌های صاحب‌نظران غربی»، کاوشنامه، سال دوازده، شماره ۲۲.

- Glaser B. G (2002), "Conceptualization: on Theory and Theorizing Using Grounded Theory, *International Journal of Qualitative Methods*, 1(2), pp.23-38.
- Maguire, M, Delahunt, B. (2017), "Doing a Thematic Analysis: A Practical, Step-by-Step Guide for Learning and Teaching Scholars", Dundalk Institute of Technology, No. 3.
- McClurg, S.D. (2003), Social Networks and Political Participation: The Role of social interaction in explaining political participation, *Political Research Quarterly*, December, 56.
- Onwuegbuzie, AJ, Dickinson, WB, Leech, NL, Zoran, AG (2009), "A Qualitative Framework for Collecting and Analyzing Data in Focus Group Research", *International Journal of Qualitative Methods*, 8(3), pp. 1-21.
- Pokharel, B. (2017), Social Media: A New Tool of Political Campaign in South Asia. In Gull Wani (Eds.), 'South Asia, State, Society and Development. Gyan Publising House, New Delhi.